طبقه‌بندی طرح‌ها و نقش‌مایه‌های فرش کلاردشت

دکتر سیدعلی مجابی
استادیار و عضو هیئت علمی گروه هنر، دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد
سیدبشیر عابدینی
کارشناسی طراحی فرش، دانشکده فرش اردکان
زهرا فنایی
مربی و عضو هیئت علمی گروه هنر، دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد

فصلنامه علمی پژوهشی انجمن علمی فرش ایران
شماره هشت
پاییز ۱۳۸۶

چکیده
مقاله حاضر تحقیقی میدانی و اسنادی است بر اساس منابع تاریخی و تصویری موجود که به‌منظور تبیین سیر تغییرات حاصل شده در طرح و نقش قالی کلاردشت در صد سال اخیر انجام گرفته است. جهت استخراج اطلاعات علاوه بر مطالعه اسنادی، که با رجوع به منابع مکتوب و غیر مکتوب صورت پذیرفت، نسبت به مطالعه میدانی و با مراجعه به مراکز بافت فرش کلاردشت درگذشته و حال، یافتن فرش‌های قدیمی و تهیه تصویر از آنها و مصاحبه با بزرگان و صاحبان تجربه در بازار و موزه‌ها نیز اقدام شد؛ و در نهایت با تطبیق داده‌ها و تصاویر، سیر تغییرات طرح و نقش قالی کلاردشت معین گردید. سپس با توجه به نتایج به‌دست آمده سعی گردید تا طرح‌ها و نقوش این قالیِ ذهنی بافت، طبقه‌بندی و دسته‌بندی گردد. بررسی تغییرات طرح و نقش و رنگبندی قالی کلاردشت مشخص کرد که بسیاری از نقشه‌های آن به مرور زمان فراموش گردیده و دیگر بافته نمی‌شود؛ لیکن به دلایلی از جمله غیر تجاری‌بودن این فرش و سهل‌الوصول نبودن دسترسی به مناطق بافت آن، ورود عمدی و غیرعمدی و یا ایجاد ابداعات نسنجیده در طرح و نقش آن (همچون استفاده از نقوش ترکمنی)، این فرش به شدت تضعیف و در پاره‌ای موارد حتی با شکست کامل روبه‌رو شده است. به نظر می‌رسد مهمترین عوامل در احیای فرش کلاردشت: بازنگری در رنگبندی موجود و استفاده از رنگ‌های قدیمی و اصیل فراموش شده به‌جای رنگ‌های تکراری و محدود حال حاضر، بازگشت به بافت طرح‌ها و نقش‌مایه‌های اصیلِ فراموش شده و در نهایت معرفی‌اصالت‌ها و مفاهیم به‌کار رفته در این قالی‌ها برای نسل جوان و خریداران آن باشد.

واژه‌های کلیدی: طرح، نقش، فرش کلاردشت

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

۱. مقدمه

معروفترین فرش دستباف شمال ایران (شامل استانهای گیلان و مازندران) فرش دستباف کلاردشت است که در آن نشانه‌های بارزی از فرهنگ مردم منطقه به چشم می‌خورد و البته انعکاس پیوند فطری ایشان با خالق هستی نیز هست (کاووسی محقق). در جغرافیای بافت استان مازندران، منطقه کلاردشت با فرش‌هایی ضخیم و خرسک‌گونه از ازمنه قدیم شناخته شده بوده است. در این منطقه علاوه بر فرش، نمدمالی و ساچین (نوعی دستبافته محلی) نیز رواج دارد (ملک‌پور، ۱۳۷۸).

شناسایی، معرفی و طبقه‌بندی انواع طرحها، نقش‌مایه‌ها و رنگبندی به‌کار رفته در قالی کلاردشت، که به‌صورت ذهنی بافته می‌شود، هدف اصلی این تحقیق است تا از این طریق بتوان به حفظ و احیاء اصالت‌های فرش کلاردشت کمک نمود.

۲. روش تحقیق

در این تحقیق جهت طبقه‌بندی طرح و نقش‌مایه‌های قالی کلاردشت در ۱۰۰ سال اخیر از دو شیوه مطالعه اسنادی و میدانی برای به‌دست آوردن اطلاعات استفاده گردید. در مطالعه اسنادی منابع مکتوب و غیرمکتوب شامل: کتابها، مقالات، شرح وقایع تاریخی، سفرنامه‌ها و گزارش‌ها، فرش‌های قدیمی یا تصاویر آنها، تزئینات آثار تاریخی و مذهبی و هر نوع سند مکتوب یا تصویری یافت‌شده مورد بررسی و مطالعه قرار گرفت تا طرح‌های اصیل از نمونه‌های منتقل شده احتمالی، متمایز گردد. مطالعه میدانی نیز با مراجعه به مراکز مهم بافت فرش کلاردشت درگذشته و حال، یافتن فرش‌های قدیمی و تهیه تصویر از آنها، مصاحبه با بزرگان و صاحبان تجربه و مشاهده وضعیت کنونی، بازار و موزه‌ها انجام شد.

۲. ۱. مناطق مورد بررسی و تعداد نمونه‌های بررسی شده

واحد پژوهش در این تحقیق فرش‌های باقی مانده و قدیمی کلاردشت و میدان تحقیق، روستاهای بافنده آنها در کلاردشت است. با این حال به علت صعب‌العبور بودن، بدی آب و هوا و عدم امکان دسترسی محلی، امکان بررسی میدانی برخی از مناطق میدان تحقیق میسر نبوده و در این موارد تنها به مطالعات اسنادی اکتفا گردیده است. قسمت غرب منطقه کلاردشت شامل کوههای علم‌کوه و تخت سلیمان، تپه‌های اجابیت، گرگ‌پس و جنگل‌های مجل، سردار جنگل و برار است که سکونت و روستانشینی در آنها به‌ندرت دیده می‌شود. بنا به گفته افراد محلی و مطالعات اسنادی صورت پذیرفته، در بخش جنوب و جنوب‌شرقی منطقه به‌ندرت فرشبافی رایج بوده است. وجود دشت مازی‌چال و جنگل‌های ازو و خاچونی در محدودهٔ شمال‌شرقی کلاردشت نیز سبب شده روستاهای دارای بافت عمدتاً در محدوده‌ای از شمال تا شرق منطقه پراکنده باشند.

جدول ۱ مناطق مورد مطالعه و مکان‌های بررسی شده کلاردشت در این مقاله و همچنین تعداد فرش‌های بررسی شده (پیدا شده) در هر روستا را نشان می‌دهد. شکل ۱ نیز بیانگر موقعیت جغرافیایی مناطق بررسی شده است. حجم جامعه مورد مطالعه نیز شامل کلیه

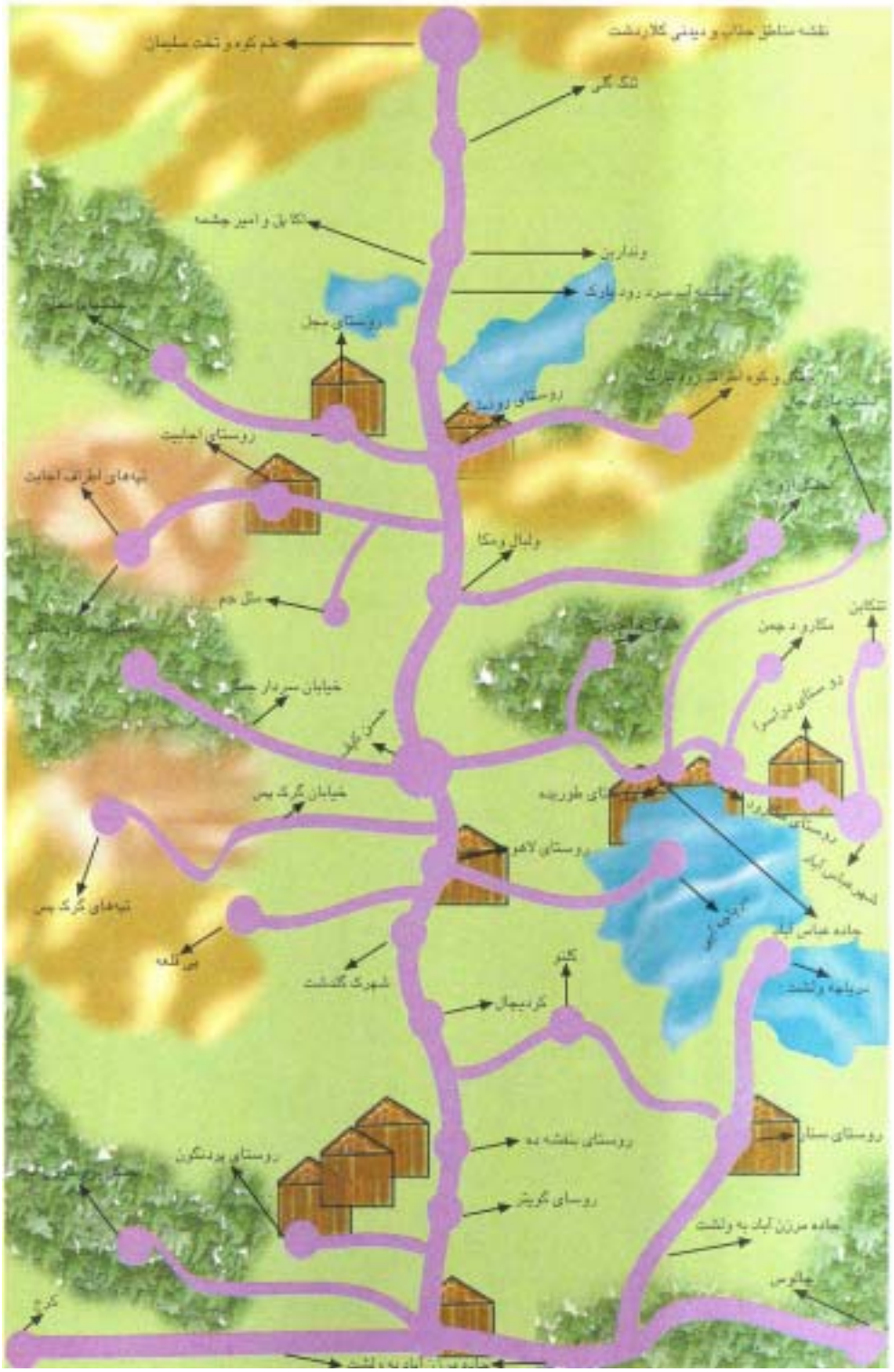
[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

فرش‌هایی است که در صد سال اخیر در منطقه کلاردشت تولید و بافته شده، و البته در حال حاضر در تملک اشخاص حقیقی یا حقوقی است. علاوه بر این فرش‌هایی که در حال حاضر و بر اساس سبک اصیل کلاردشت، در حال بافت در منطقه هستند را نیز در می‌توان در این حجم قرار داد که برای بررسی آنها از کارشناس محلی و قدیمی‌های کلاردشت استفاده شد.

جدول ۱ : مناطق و مکانهای عمومی فرش‌های مورد بررسی قرار گرفته

ردیف	نام روستا(محله)	مکان‌های بررسی شده	تعداد فرش بررسی شده	ردیف	نام روستا(محله)	مکان‌های بررسی شده	تعداد فرش بررسی شده
۱	بازار سر	خانه‌های شخصی روستا	۹	۷	کرد محله	خانه‌های شخصی روستا	٤
۲	مکارود	مسجد حجت بن الحسن مکارود و خانه‌های شخصی روستا	۳۱	۸	کله نو(کلنو)	خانه‌های شخصی روستا	۱۲
۳	پیشمیور	مسجد امام مهدی(عج) پیشمیور و خانه‌های شخصی روستا	۱٦	۹	حسن کیف	اتحادیه تعاونی روستایی فرش دستباف	٦۸
٤	طویدره	مسجد امام زمان طویدره و خانه‌های شخصی روستا	٤	۱۰	موزه وزیری ساری	موزه حمام وزیری ساری	۱٤
۵	اجابیت	خانه‌های شخصی روستا	۱۱	۱۱	شکرکوه	خانه‌های شخصی روستا	۱
٦	رودبارک	مسجد جامع رودبارک و خانه‌های شخصی روستا	۲۸				

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

شکل ۱: موقعیت جغرافیایی مناطق بررسی شده (مأخذ: میرچراغی، ۱۳۷۹)

گلجام
فصلنامه
علمی پژوهشی
انجمن علمی
فرش ایران
شماره هشت
پاییز ۱۳۸۶

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

■ ۳. جغرافیای کلاردشت

کلاردشت از نظر تقسیمات کشوری یکی از بخش‌های شهرستان چالوس محسوب می‌شود. این منطقه در غرب استان مازندران و در ۳۶ درجه و ۲۹ دقیقه عرض شمالی و ۵۱ درجه و ۶ دقیقه طول شرقی واقع شده و وسعت آن در حدود ۱۵۰۹ کیلومتر مربع است. کلاردشت شامل سه دهستان است. دهستان مرکز با مرکزیت کردیچال و با وسعتی در حدود ۶۰۰ کیلومتر مربع شامل دشتی با ۱۳ کیلومتر طول و ۱۰ کیلومتر عرض و محصور در میان کوهها و جنگل‌ها در دامنه شمالی سلسله جبال البرز واقع شده است. دهستان دیگر بیرون بشم (به معنی بدون یخبندان) است، با وسعت ۱۷۱ کیلومتر مربع و به مرکزیت گوتیر؛ و بالاخره دهستان سوم کوهستان (میان بشم) نامیده می‌شود که ۷۳۸ کیلومتر مربع وسعت دارد و مرکز آن طویر است (کیهان، ۱۳۱۱).

طبق سرشماری سال ۱۳۷۵، کلاردشت دارای ۱۴۰ آبادی است. از این تعداد، ۴۲ روستا در دهستان کلاردشت، ۳۵ روستا در دهستان بیرون بشم و۶۳ روستا در دهستان کوهستان قرار داشت. از مجموع این ۱۴۰ آبادی، ۳۱ آبادی خالی از سکنه است. جمعیت کلاردشت نیز در این سرشماری، ۲۳،۰۹۷ نفر گزارش شده است (جعفری، ۱۳۷۹).

در دیدگاه لغوی «کلار» نام شهر و قلعه‌ای باستانی در این منطقه بوده است. با این حال «کلار» در گویش محلی مازندران به معنی غوک یا وزغ است و «لش» نیز به معنی زمین‌های باتلاقی وسیع بوده که زیستگاه این جانور محسوب شده و در این منطقه فراوان یافت می‌شود. از این رو بسیاری بر این عقیده هستند که اطلاق عبارت کلاردشت به این منطقه از این شرایط ناشی شده است (متحدین، ۱۳۸۱؛ دهخدا)

۳. ۱. سیر تحول قومیت‌های ساکن در کلاردشت

اولین ساکنان مازندران اقوام باستانی تیپوری بودند. با کوچ آریایی‌ها از سمت شمال به داخل ایران بین اقوام تیپوری و آریایی‌ها جنگ در می‌گیرد. از دیدگاه آریایی‌ها، دیوها شیطان و اهریمن محسوب شده و با توجه به قداست دیوان در بین تیپوری‌ها، این تفاوت فرهنگی به دامنه جنگ می‌افزاید. با گذشت زمان و آمیخته‌شدن اقوام تیپوری با آریایان اولین اقوام باستانی کلاردشت شکل می‌گیرد. با آغاز هجوم مغول به ایران اولین اقوام کرد زبان به این منطقه کوچانده می‌شود. در دوره صفویه (قرن یازدهم) و در دو مرحله جداگانه، تیره‌های دیگری از اقوام کرد و سپس لر به این منطقه کوچانده می‌شود. کوچ دیگر تیره‌های کرد شیعه در عهد قاجاریه به این منطقه سبب می‌شود تا امروزه جو غالب ساکنان این منطقه متشکل از کردهای شیعه باشد (میرنیا، ۱۳۶۵؛ امان‌اللهی بهاروند، ۱۳۶۰).

۳. ۲. آغاز فرشبافی در کلاردشت

در خصوص آغاز فرشبافی در کلاردشت سه نظریه متفاوت وجود دارد. بنا به نظریه اول ساکنین باستانی کلاردشت به دلیل مراوده با اقوام شمالی سکایی، و سپس ورود آریایی‌ها به این منطقه قالی‌بافی را فراگرفته و آن را نسل به نسل ادامه دادند. از این روست که برخی را اعتقاد

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

بر این است که یکی از اصیل‌ترین قالی‌های ایرانی در این منطقه بافته می‌شود؛ و این نوع قالی به دلایل جغرافیایی و همچنین به علت دارا بودن بافت درشت، خرسک‌گونه و در نتیجه صادراتی و تجاری نبودن کمترین تغییرات طرح و نقش را به خود دیده است (ژوله، ۱۳۸۱). سرما و خانه‌نشین بودن زنان در این منطقه برای زمانی طولانی و وجود مواد اولیه مناسب برای بافت قالی، وجود سوابق طولانی‌تری را برای بافت قالی کلاردشت محتمل می‌سازد. در صورت صحت چنین احتمالی باید فرش کلاردشت را در زمره قالی معروف و مثال زدنی طبرستان در قرون سوم و چهارم هجری شمرد و یا سوابق آن را به مناطق جنوبی دامنه البرز، همچون فرش طالقان، نسبت داد (ژوله و صوراسرافیل، ۱۳۷۸).

از سویی دیگر نظریه دوم با استناد به شواهد موجود، سابقه قالی کلاردشت را به نیمه‌های قرن ۱۳ هجری نسبت داده و به جهت اشتراک نقوش و طرح فرش کلاردشت با فرش‌های کردی، ریشه آن را در کوچ اقوام کرد به این منطقه جست‌وجو می‌کند. در این خصوص ساختار هندسی فرش کلاردشت تشابه قابل توجه‌ای را با برخی از قالی‌های قدیمی سنندج نشان می‌دهد (اشنبرز، ۱۳۷۴).

آخرین نظریه در خصوص آغاز فرشبافی در این منطقه ترکیبی از دو نظریه پیشین است. طرفداران این نظریه اعتقاد دارند که فرشبافی در کلاردشت سابقه‌ای طولانی داشته و با ورود اقوام کرد به این منطقه، تحت تأثیر نقوش و فرهنگ بافت کردی قرار گرفته و امروزه تقریباً جزئی از جغرافیایی بافت فرش کردی محسوب می‌گردد. متأسفانه امروزه از فرش‌های کلاردشت متعلق به پیش از قرن سیزده هجری هیچ نمونه‌ای باقی نمانده تا بتوان در خصوص نظریات موجود به نتیجه‌ای قابل قبول و مستند به لحاظ علمی رسید (سمیع‌زاده).

■ ۴. مشخصات فنی قالی کلاردشت

فرش کلاردشت، فرشی است که با رج‌شمار کمتر از ۲۰ گره (به‌طور متوسط بین ۱۵ تا ۲۰ گره) در ۷ سانتی‌متر و با چله‌های پنبه‌ای و پود و پرز پشمی تولید می‌شود. البته اصالت فرش‌های کلاردشت در اوایل قرن ۱۳ هجری، حاکی از تمام پشمی بودن آن است که به مرور زمان تغییر یافته است (مجابی، ۱۳۸۵).

پشم مصرفی در فرش کلاردشت از پشم بومی حاصل از آمیختن گوسفندان زل با مغانی شکل گرفته است که با دست ریسیده می‌شود. البته استفاده از کلاف‌های پشمی وارداتی به منطقه نیز در چند سال اخیر باب شده که میزان آن خیلی زیاد نیست. نخ‌های پشمی ۳/۲ تا ۵/۲ متری هستند که تاب کم و نایکنواختی زیادی دارند. نخ‌های پنبه‌ای نیز به‌صورت افشان[۱] از ۱۲ تا ۱۵ لا تابیده و مصرف می‌شوند (مجابی، ۱۳۸۵).

رنگزاهای طبیعی مصرفی در قالی کلاردشت شامل برگ درخت توت، کاش (کاشفه)، برگ و ساقه‌های درخت ال، نیل، روناس، قرمزدانه و پوست گردو است؛ که از این میان، برگ درخت توت، کاش و برگ و ساقه‌های نازک درخت ال جزء رنگزاهای اختصاصی منطقه و سایر رنگزاها وارداتی محسوب می‌گردد (حیدریان، ۱۳۷۳؛ عابدینی، ۱۳۸۶).

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

فرش کلاردشت با گره ترکی، بدون قلاب، دو پود و نیم لول بر روی دارهای ثابت فارسی (بدون اینکه در حین بافت پایین کسی گردد) بافته می‌شود. ابزار بافت از نوع فارسی و چله‌کشی پس از چله‌دوانی بر روی دار نیز به‌صورت فارسی صورت می‌پذیرد. بافت فرش‌های بزرگ‌پارچه در منطقه مرسوم نبوده و یک فرش ۶ متری با ۲ تا ۴ بافنده از ۳۰ تا ۴۵ روز طول می‌کشد (مجابی، ۱۳۸۶؛ عابدینی، ۱۳۸۶).

۵. طرح و نقش قالی کلاردشت

طرح‌های فرش کلاردشت کاملاً ذهنی‌بافت بوده و بدون استفاده از نقشه بافته می‌شود. پس از انقلاب و به‌منظور صادراتی کردن این فرش بارها سعی شده است ذهنی‌باف بودن آن را تغییر داده تا بافت فرش متکی بر نقشه و با رج‌شمار ظریفتری صورت پذیرد که این امر شکست مواجه شده و خوشبختانه در اصالت این فرش تغییری ایجاد نشده است. موتیف‌ها و طرح‌های قالی کلاردشت به صورت انتزاعی و برگرفته از محیط و زندگی اطراف قالیباف است (عابدینی، ۱۳۸۶).

۵. ۱. طبقه‌بندی انواع طرح فرش کلاردشت

انواع طرح‌های بافته شده در فرش کلاردشت و در ۱۰۰ سال اخیر را می‌توان بر اساس مفاهیم مختلفی دسته‌بندی کرد. شاید ساده‌ترین روش دسته‌بندی آنها بر اساس نوع نقشه‌های وارداتی اخیر به منطقه باشد. در این حالت می‌توان طرح‌های ذهنی‌باف فرش کلاردشت را به پنج دسته زیر تقسیم نمود:

الف) طرح‌های صندوقی

ب) طرح‌های جنگلی

پ) طرح‌های قدیمی فراموش شده

ت) طرح‌های تلفیقی ترکمنی، ترکمنی و سایر طرح‌های وارداتی به منطقه

ث) طرح‌های انتزاعی ناشی از فرهنگ شهری

از پنج دسته فوق تنها سه دسته اول جز طرح‌های اصیل منطقه بوده و سایر طرح‌ها وارداتی است، که البته گسترش آنها نیز محدود مانده است.

طرح‌های صندوقی قدیمیترین نوع طرح در منطقه است. در تفسیر زیبایی‌شناسانه طرح‌های صندوقی گفته‌اند که یخدانهای قدیمی (که صندوق نامیده می‌شده) اصلی‌ترین قسمت جهاز هر دختری بوده که به خانه بخت می‌رفته است. صندوق در واقع مکانی بوده برای نگهداری سایر اجناس کوچکتر، تزیینی و باارزش جهیزیه او. مرسوم بوده که یخدان را به نحوی در خانه قرار می‌داده‌اند که در معرض دید کلیه ساکنین و میهمانان ورودی به خانه باشد، تا بهای جهیزیه دختر بیشتر نمایان گردد.

رسم دیگر نیز این بوده است که عروس خانه در داخل این یخدان، سماوری را به‌عنوان جز مهمی از جهیزیه، همراه خود به خانه بخت می‌برده است. همین نوع نگرش در تزیین و چیدن خانه به‌وسیله زن، در بافت قالی نیز به‌صورت انتزاعی به‌کار رفته است. از این روست که در طرح‌های صندوقی، علاوه بر صندوق نقش یک سماور انتزاعی نیز در ترنج میانی فرش بافته می‌شود.

گفته‌اند که عروس پس از مدتی که بچه دار می‌شده، برای

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

اینکه بچه را بخواباند او را در گهواره قرار داده و نخی به پای خود می‌بسته و با تکان دادن پای خود بچه را می‌خوابانده است. به همین ترتیب، بندی که در سراسر متن قابل مشاهده بوده و حاشیه قالی را به متن آن متصل می‌نماید، بیانگر همین مفهوم است. سراسر متن با رنگ قرمز (لاکی) پرشده است که نشان از عشق مادر است، عشقی که سرتاسر خانه را دربرگرفته است؛ و حاشیه به رنگ سرمه‌ای است که نشان از چشم نظر است و دور نگه‌داشتن این محیط پر از عشق و محبت از هرگونه گزند و بدی و پلشتی.

در چنین طرح‌هایی هر آنچه که در متن اصلی فرش می‌آید به نوعی بیانگر روحیات زنانه و نشان‌دهنده هنر زن به شوهر، جلب نظر او و یادآور عشق بی‌پایان وی به همسرش است. به‌طور مثال به‌کار بردن گل‌های چهارخانه و شطرنجی کناره متن که در اصطلاح محلی نگاره حلوا قجل نامیده می‌شود، نوعی شیرینی محلی است که زن برای همسر خود با کره و عسل درست می‌کند (شکل‌های ۲ و ۱۵) و بیانگر یادآوریِ هنر آشپزی و توانایی زن به مرد خانه و برگرفته از مهر و علاقه او به همسر است. و یا نوع دیگری از گل‌های زمینه فرش که از طرح‌های ساده بافته شده بر رویِ جوراب‌های پشمی زنانه برگرفته شده، و در فرش بافته می‌شود (نگاره گل پونه‌ای).

زن در این طرح‌ها، حفظ خانه و خانواده را بر هر چیز دیگر ارجح می‌داند. به‌طور مثال زن بافنده با به کار بردن اثر پنجه سگ در حاشیه فرش، که در اصطلاح محلی ورگه چنگ نامیده می‌شود، نشان دهد که سگ نگهبان محیط خانه را پاسداری می‌کند (شکل ۱۷) و یا نشان دادن دم روباه در دور تا دور نقش زمینه و حاشیه (شکل ۲)، نشان‌دهنده دوری خانه و داشته‌های درون خانه از دستبرد این حیوان است که هرگز نمی‌تواند به درون زمینه راه یابد.

طرح‌های جنگلی در حال حاضر بیشترین و رایج‌ترین طرح‌هایی است که در کلاردشت بافته و تولید می‌شود. این طرح شامل حداقل دو ترنج تودرتو است که با نقش دالبری از یکدیگر جدا می‌شوند. نقوش دالبری بیانگر رشته کوه‌های مرتفع است. در کنار این نقش دالبری، نقوشی پله‌ای به‌کار می‌رود که بیانگر و نماد آب روان و رودخانه است که همواره از دل کوه‌ها در منطقه جاری

شکل ۲: نمونه‌ای از طرح صندوقی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

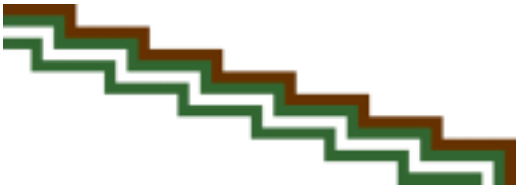
می‌شود (شکل ۴). در این نوع طرح‌ها، نگاره‌های مختلف جانوری و گیاهی به‌صورت پراکنده به‌کار می‌رود. پرندگان مختلف (قوش (گنجشک)، شانه به سر، بلبلک (پروانه)، عقاب و باز) از جمله نقوش جانوری هستند و می‌توان آنها را به دو اهلی و غیراهلی تقسیم نمود. در بین کلیه نگاره‌های پرندگان، تنها طاووس است که دمش رو به بالا است (شکل‌های ۵ و ۶). گوزن، کل (بز)، آهو و یا اثرات مختلفی از آنها که بر روی برف یا زمین باقی می‌ماند از جمله عمده‌ترین نگاره‌های جانوری محسوب می‌گردد.(شکل‌های ۷، ۸ و ۹)

دار(درخت) و او (آب روان) نیز از جمله نگاره‌های گیاهی است که در این نوع طرح‌ها به‌کار می‌رود.

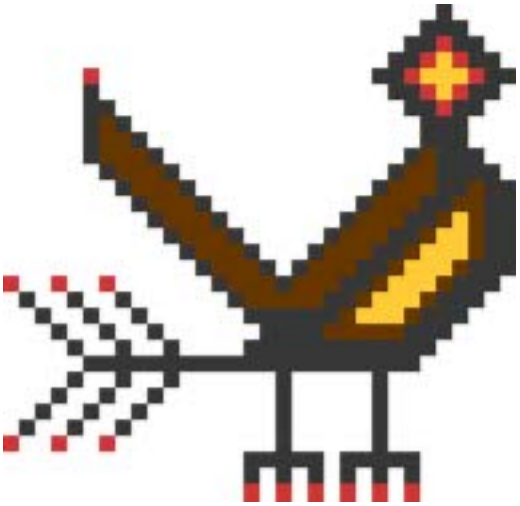
طرح‌های فراوانی نیز در کلاردشت هست که امروزه تقریباً فراموش شده و کمتر یافته و یا بافته می‌شود. برخی از این طرح‌ها فاقد ترنج میانی و برخی دیگر دارای ترنج هستند. عمده چنین طرح‌هایی بر اساس تکرار ذهنی یک موتیف یا نقش‌مایه مشخص با چیدمانی خاص شکل می‌گیرد. طرح شمله‌ای (ترازویی)، طرح گل مخملی (بته‌ای)، طرح مزلقانی، طرح ورسن گلی (ورسن نام وردنه آشپزی است) و پمپال نقشه (پمپال بیانگر چراغ و

شکل ۳: نمونه‌ای از طرح جنگلی

شکل ۴: نگاره آب روان (او)

شکل ۵: نگاره طاووس

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

شکل ۶: نگاره قوش (گنجشک)

شکل ۷: نگاره آهو

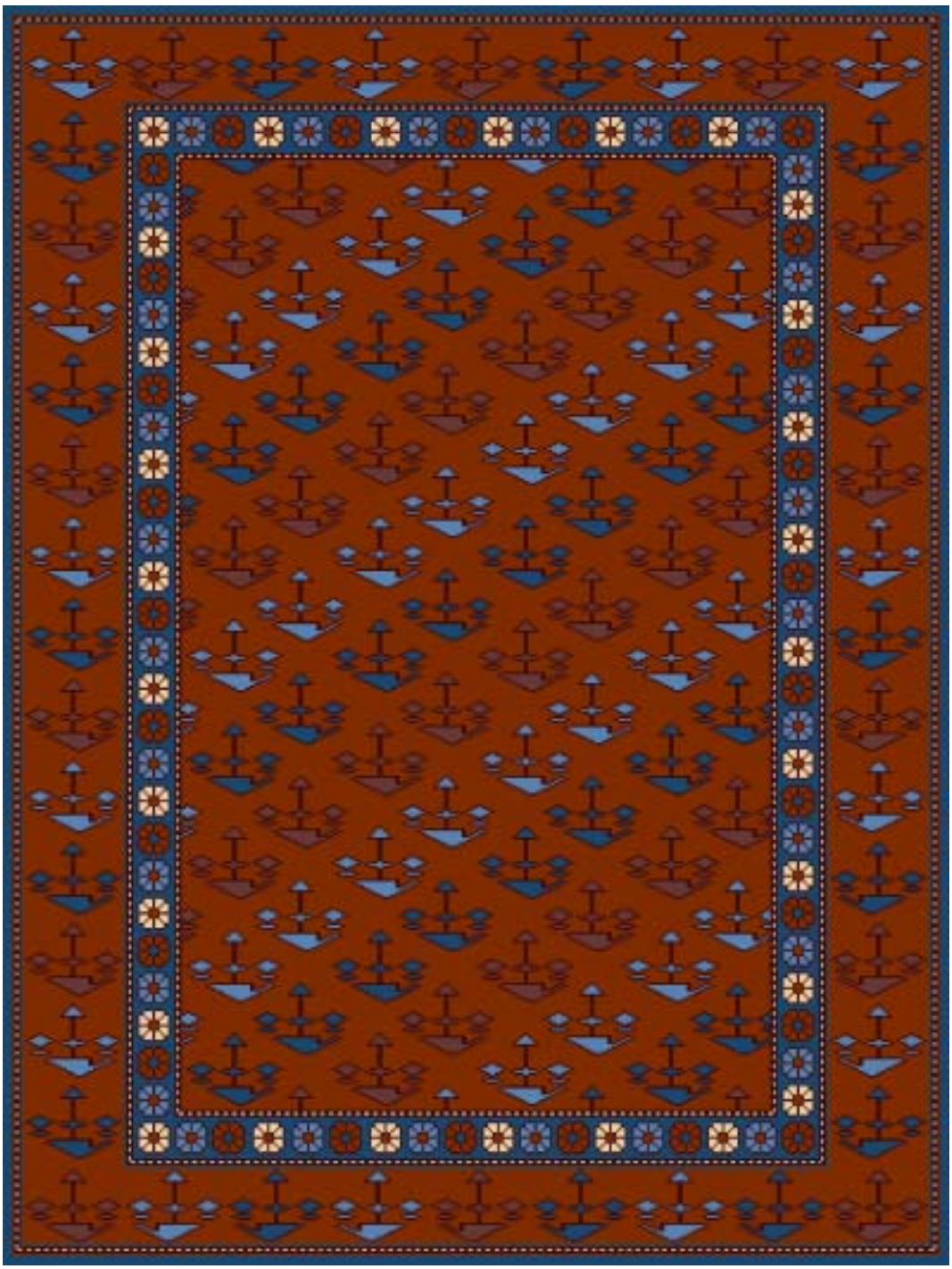

شکل ۸: نگاره گوزن

شکل ۹: نگاره کل (بز)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

شکل ۱۰: بازیابی طرح قدیمی شمله‌ای

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

شکل ۱۱: بازیابی طرح قدیمی گل مخملی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

شکل ۱۲: بازیابی طرح قدیمی ورسن گلی

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

نماد روشنایی بوده و از قداست خاصی در منطقه برخوردار است) از این جمله این طرح‌ها است. شکل‌های ۱۰ و ۱۱ نمونه‌هایی بازیابی‌شده از دو نقشه شمله‌ای و گل مخملی را نشان می‌دهد که امروزه دیگر بافت آنها در منطقه منسوخ شده است. هر دوی این نقشه‌ها با تکرار یک واگیره (موتیف خاص) در سرتاسر متن یا زمینه فرش شکل می‌گیرد. از جمله طرح‌های دارای ترنج نیز که بافت آنها تقریباً در کلاردشت فراموش شده، طرح ورسن گلی است که در شکل ۱۲ قابل مشاهده است.

طرح‌های ترکمنی نیز در سی سال گذشته در منطقه نفوذ پیدا کرده و به جهت هماهنگی نسبی نوع نقوش شکسته این فرش‌ها با نقوش قالی‌های ترکمنی گسترش قابل قبولی در منطقه یافته‌اند، اما قاعدتاً نمی‌توان آنها را جزء طرح‌های اصیل این منطقه دانست (شکل ۱۳). در ده ساله اخیر طرح‌های دیگری نیز به منطقه آورده شده که خوشبختانه به جهت ذهنی‌باف بودن فرهنگ بافندگان و ناآشنایی آنها با استفاده از نقشه در بافت، سخت بودن رفت و آمد به منطقه و همچنین رج‌شمار پایین بافت در اینجا گسترش و رواج قابل ملاحظه‌ای پیدا نکرده‌اند.

طرح‌های انتزاعی ناشی از رواج پدیده‌های شهری در منطقه در ده سال اخیر رواج یافته است. از جمله این طرح‌ها می‌توان به طرح تهرانی نقشه اشاره کرد که برداشتی است کاملاً آزاد و انتزاعی که بافنده از نقش و طرح‌های فرش ماشینی وارد شده به منطقه از بعد انقلاب

شکل ۱۳: نمونه‌ای از طرح ترکمنی بافته شده در کلاردشت

شکل ۱۴: بازیابی طرح تهرانی نقشه

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

اخذ کرده و شاید یکی از نادرترین پدیده‌ها در طرح و نقش فرش دستباف باشد (شکل ۱۴). این طرح‌ها که خود حاکی از ذهن خلاق بافنده است، از حیث نظر تعداد چندان چشمگیر نیست.

۵. ۲. طبقه‌بندی نقش‌مایه‌های (موتیف‌ها) به‌کار رفته در قالی کلاردشت بر اساس فرم و قالب

موتیفهای به‌کار رفته در قالی کلاردشت را بر اساس فرم و قالب می‌توان در پنج دسته متفاوت جای داد:

الف) چهارگوش‌ها: اشکالی که خطوط محیطی آنها پیرامون یک چهارگوش است، در این دسته قرار می‌گیرد. (مانند شکل ۱۵، نگاره حلوا قجل)

شکل ۱۵: نگاره چهارگوش حلوا قجل (نام محلی نوعی شیرینی که با کره و عسل تهیه و با صبحانه خورده می‌شود)

ب) شش یا هشت‌گوش‌ها: اشکالی که برمبنای خطوط محیطی بیرونی خود که شش یا هشت گوش است طراحی شده‌اند، در این دسته قرار می‌گیرد. (مانند شکل ۱۶، نگاره معجمه)

ج) دایره‌ها: اشکالی که فرم کلی محیطی آنها بر اساس یک نقطه مرکزی است، در این دسته قرار می‌گیرد. (مانند شکل ۱۷، نگاره ورگه چنگ)

د) فرم‌ها: این دسته خود به چهار بخش قابل تفکیک است:

د- ۱: گیاهان (مانند شکل ۱۸، نگاره لاری)

د- ۲: حیوانات (مانند شکل ۱۹، نگاره کل)

د- ۳: فرم‌های حاشیه (فرم‌هایی که فقط در حاشیه به‌کار می‌روند.) (مانند شکل ۲۰، نگاره پیچاچنگ)

شکل ۱۶: نگاره هشت‌گوش معجمه

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

د- ۴: فرم‌های متنی (فرم‌هایی که عمدتاً در متن و به‌صورت کاملاً مستقل به‌کار می‌روند) (مانند شکل ۲۱، نگاره کلاهی)

ه) قاب‌ها: فرم‌ها و یا اشکالی که همواره در داخل قاب در متن فرش به‌کار می‌روند. (مانند شکل ۲۲، نگاره صندوق)

۵. ۳. طبقه‌بندی موضوعی نقش‌مایه‌های (موتیف‌ها) به‌کار رفته در قالی کلاردشت

همچنین می‌توان بر اساس مفاهیم موضوعی، نقش‌مایه‌های ذهنی‌بافتِ به‌کار رفته در قالی‌های کلاردشت را طبقه‌بندی نمود. براین اساس موتیف‌های به‌کار رفته در قالی‌های کلاردشت را می‌توان در ۵ دسته جای داد.

الف) نگاره‌های جانوری: (مانند شکل ۲۳، نگاره بلبلک) نگاره‌های جانوری خود می‌توانند به سه دسته متفاوت تقسیم شوند. دسته اول نگاره‌های پرندگان است، همچون قوش یا بلبلک. این نگاره‌ها عمدتاً در باور زنان روستایی نشانه خوش‌یمنی، برکت یا آغاز فصل نو و یا بانگ صبحگاهی تلقی می‌گردند. دسته دیگر از نگاره‌های جانوری شامل انتزاعات برگرفته از جانداران غیراهلی همچون آهو و یا گوزن است. دسته آخر از این نگاره‌ها بیان کننده مفهوم حراست و نگهبانی از محیط خانواده و زندگی است. پیچاچنگ، ورگه چنگ و یا دم روباهی از این دسته نگاره‌ها است. در این دسته از نگاره‌های انتزاعی هرگز خود حیوان نگهبان تصویر نمی‌شود، بلکه تنها بیانی انتزاعی از اثر مهم و مفید به فایده او، به‌منظور حراست از محیط خانواده بافته می‌شود.

ب) نگاره‌های انسانی: (مانند شکل ۲۴، نگاره زن) استفاده از این نوع نگاره گسترده نیست. گرچه نمی‌توان

شکل ۱۷: نگاره دایره‌ای ورگه چنگ (جای پای سگ نگهبان شکاری در برف)

شکل ۱۸: نگاره گیاهی گل لاری (این گل از روی نقش‌های موجود بر روی قندان‌های قدیمی و فلزی انتزاع شده است)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

با اطمینان حکم کرد ولی در قالی‌های قدیمی نقوش انسانی مانند زن یا بچه کمتر مشاهده می‌شود.

ج) نگاره‌های گیاهی: (مانند شکل ۲۵، نگاره دار)

این نگاره‌ها را می‌توان به سه دسته گل‌ها، کوه و آب روان تقسیم کرد. کوه‌ها و آب روان همواره به‌عنوان جداکننده ترنج در متن قالی، یا جداکننده حاشیه از متن به‌کار می‌روند.

د) نگاره‌های انتزاعی از اشیاء زندگی پیرامون: (مانند شکل ۲۶، نگاره پمپال و شکل ۲۷، نگاره لمپا)

این نگاره‌ها بسیار متنوع و گسترده‌اند. وسایل تزیینی زنان (ول زلفک یا گردنبند)، لوازم پخت‌وپز آشپزخانه (دوری یا سینی شیرینی‌خوری، لوه دسر یا درب دیگ غذا و یا سماور)، خوراکی‌ها (حلوا قجل یا نوعی شیرینی محلی، سه کیلو گوشتگ یا کیسه گوشت، ماهی خاش یا استخوان ماهی)، وسایل مورد استفاده در بافت و ریسندگی (شانه میک یا چل ریسندگی، مقراض کل یا قیچی)، وسایل اطراف خانه و زندگی پیرامونی (کریش یا حصار، مقص کندل یا لانه زنبور عسل، شمله یا ترازو) و بالاخره وسایل روشنایی‌بخش همچون پمپال و لمپا از جمله این نگاره‌ها محسوب می‌گردند.

اساساً باید توجه داشت که کلیه طرح‌های اصیل کلاردشت به‌صورت شکسته است و برخی نقوش ابداعی یا ترکمنی فاقد این خصوصیت هستند و لذا می‌توان آنها را به‌راحتی از نقوش اصیل کلاردشت بازشناخت.

۵. ۴. رنگبندی قالی‌های کلاردشت

رنگ غالب در فرشهای کلاردشت عمدتاً لاکی در متن و

شکل ۱۹: نگاره جانوری کل (بز کوهی)

شکل ۲۰: نگاره حاشیه‌ای پیچاچنگ (جای پای گربه بر روی برف یا زمین)

شکل ۲۱: نگاره متنی کلاهی (کلاه سلطنتی که خان‌های محلی بر سر می‌گذاشتند)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

شکل ۲۲: نگاره قابی صندوق

شکل ۲۳: نگاره جانوری بلبلک (پروانه)

شکل ۲۴: نگاره زن

شکل ۲۵: نگاره دار (درخت)

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]

[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

سرمه‌ای در حاشیه است. با این حال در نمونه‌های قدیمی استفاده از رنگ سفید خود رنگ به عنوان رنگ غالب نیز مرسوم بوده است.

لاکی، سرمه‌ای، سبز، مشکی، زرد، نارنجی، قهوه‌ای، آبی، سفید و شکری (شتری)، ده رنگ اصلی و اصیل بافت در کلاردشت است. استفاده از رنگ صورتی در چند سال اخیر باب شده و در نمونه‌های قدیمی‌تر مشاهده نمی‌شود.

شکل ۲۶: نگاره پمپال (چراغ روشنایی)

شکل ۲۷: نگاره لمپا (فانوس)

قهوه‌ای خودرنگ، مشکی خودرنگ، سفید خودرنگ و شکری (شتری) خودرنگ از جمله رنگ‌هایی هستند که به صورت خودرنگ و بدون رنگرزی با رنگ پشم طبیعی در بافت استفاده می‌شوند و در بسیاری از منابع جزء رنگبندی غالب منطقه محسوب نشده‌اند.

طبق اعتقاد افراد محلی سرمه‌ای نماد کینه‌ای است که کردها از سال‌های تبعید خود به این منطقه در دل دارند و آن را در بافته‌های خود نشان می‌دهند. روایت دیگری نیز وجود دارد که این رنگ نمادی از مهر مادری است که بافنده زن در فرش به‌کار می‌برد. از رنگ قرمز به عنوان رنگ عشق و علاقهٔ زن به خانواده و در روایتی دیگر به‌عنوان نماد خون و زنده نگه‌دارنده حس انتقام جویی کردهای منطقه یاد می‌شود.

۶. نتیجه‌گیری و پیشنهادات

بر اساس آنچه که به‌عنوان توصیف طرح و نقش قالی کلاردشت بیان شد می‌توان نتیجه گرفت که اگرچه این قالی در حال حاضر به‌عنوان یک قالی تجاری شناخته نمی‌شود اما از نظر حفظ اصالت، یکی از شاخص‌ترین قالی‌های جغرافیای بافت ایران محسوب می‌گردد. در همین زمینه و به‌منظور احیاء فرش کلاردشت می‌توان پیشنهادهای زیر را ارائه نمود:

الف- راه‌اندازی کارخانه رنگرزی طبیعی در منطقه به‌جای کارخانه نیمه‌فعال ریسندگی پشمی.

ب- آموزش گسترده ریسندگی دستریس بومی و رنگرزی طبیعی سنتی منطقه.

ج- تهیه بانک اطلاعاتی نقوش ذهنی‌باف جهت حفظ

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]

نقش‌مایه‌های اصیل کلاردشت.

د- ترویج رنگبندی قدیمی و فراموش‌شده بر پایه رنگهای سفید خودرنگ و سبز پونه‌ای.

ه- جلوگیری از ورود نقشه‌های ترکمنی و ترکمن‌بافی و طرحهای ابداعی غیر اصیل.

و- تبلیغات صحیح و اصولی به‌منظور بازاریابی فرش کلاردشت.

ز- ترویج و آشنا کردن خریداران با مفاهیم طراحی، نقوش و رنگبندی فرش‌های کلاردشت به‌منظور جذب خریداران خارجی.

ح- راه اندازی تور سیاحتی فرش در منطقه با توجه به قابلیت‌های توریستی آن.

۷. پی‌نوشت‌ها:

1- Folded

۸. فهرست منابع

۱- اشنبرز، ا. (۱۳۷۴)، قالی و قالیچه‌های شهری و روستایی ایران، ترجمه: م. تولایی و م. ر. نصیری، انتشارات فرهنگسرا، تهران، صفحات ۱۳۵-۱۳۴.

۲- امان‌اللهی بهاروند، س. (۱۳۶۰)، کوچ نشینی در ایران، انتشارات بنگاه ترجمه و نشر کتاب، تهران، ص ۲۰۳.

۳- جعفری، ع. (۱۳۷۹)، گیتاشناسی ایران، جلد سوم، چاپ امیر، تهران، صفحه ۸۲۹.

۴- حیدریان، ح. خ. (۱۳۷۳)، «بررسی نقوش بافته‌های کلاردشت»، پایان‌نامه کارشناسی صنایع دستی، دانشگاه هنر تهران، صفحه۱، ۱۰۰-۸۸و ۱۰۵-۱۰۲.

۵- دهخدا، علی‌اکبر، لغت نامه دهخدا، روایت دوم، لوح فشرده، انتشارات دانشگاه تهران، ذیل کلمه کلاردشت و دیو.

۶- ژوله، ت. (۱۳۸۱)، پژوهشی در فرش ایران، انتشارات یساولی، چاپ اول، تهران، ص ۸۶.

۷- سمیع‌زاده، م. «فرش کلاردشت»، فصلنامه فرش، شرکت سهامی فرش ایران.

۸- صوراسرافیل، ش. و ژوله، ت. (۱۳۷۸)، آشنایی با طرحهای فرش ایران و جهان(۲)، موسسه فرهنگی هنری شقایق روستا، چاپ اول، ص ۱۴۸.

۹- عابدینی، س. ب. (۱۳۸۶)، «احیا و بررسی طرح‌ها و نقوش کلاردشت»، پایان‌نامه کارشناسی دانشکده فرش اردکان، استاد راهنما: س. ع. مجابی، صفحه ۱۴-۱۱.

۱۰- کاووسی محقق، ف. «زیبایی بر تار و پود قالی، یادگار دستان هنرمند قالیباف»، روزنامه همولایتی، سال سوم، شماره ۲۲۰، صفحه۶.

۱۱- کیهان، م. (۱۳۱۱)، جغرافیای طبیعی، انتشارات امیرکبیر، تهران، صفحات ۳۸ و ۲۸۴.

۱۲- متحدین، ژ. (۱۳۸۱)، دانشنامه کوچک ایران، انتشارات قوس، تهران، صفحه ۱۸۳.

۱۳- مجابی، س. ع. (۱۳۸۵)، «سیر تحول جغرافیای بافت قالی کلاردشت جهت احیاء آن»، گزارش نهایی طرح تحقیقاتی معاونت پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی نجف‌آباد، شروع ۱۳۸۳ خاتمه ۱۳۸۵، فصل سوم، صفحه ۱۰۲۸۸-.

۱۴- مجابی، س. ع. (۱۳۸۶)، «جغرافیایی بافت و طرح و نقش فرش کلاردشت»، سخنرانی‌های هفته پژوهش، دانشگاه آزاد اسلامی نجف آباد، گروه علوم انسانی، فصل اول، صفحه ۷۱-۵۳.

۱۵- معین، محمد (۱۳۷۷)، فرهنگ فارسی معین، جلد پنجم، انتشارات امیرکبیر، صفحه ۱۰۷۸.

۱۶- ملک پور، ع. (۱۳۷۸)، کلاردشت (جغرافیا،تاریخ و فرهنگ)، انتشارات کارآفرینان، چاپ دوم، تهران، صفحات -۵۱.

۱۷- میرچراغی، ف. (۱۳۷۹)، جاذبه‌های گردشگری کلاردشت، انتشارات آزاداندیشان، تهران، صفحات ۹،۳ و ۱۳.

۱۸- میرنیا، س. ع. (۱۳۶۵) ایلها و طایفه‌های کرد در ایران، انتشارات موسسه آموزشی و انتشارت نسل دانش، تهران، صفحه ۱۵.

[Downloaded from goljaam.icsa.ir on 2026-11-04]
[DOR: 20.1001.1.20082738.1386.3.8.15.7]